

Nevyužitý zdroj studia ženské otázky

VLADIMÍR ČECH - EDUARD JUKL

Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň

K sociologickému studiu sociální skupiny žen autoři zpravidla přistupují jako k samostatnému tématu. Svědčí o tom tituly zahraniční i československé literatury věnované jak obecným otázkám postavení ženy ve společnosti, tak jednotlivým dílčím aspektům tohoto postavení. Dílčí výzkumy, zejména výzkumy pracovní problematiky žen, přitom převládají. Dodnes platí konstatování J. Bauerové a J. Berky v publikaci *Problémy zaměstnaných žen*: „Sledujeme-li vývoj ženské otázky u nás, vidíme, že sice nemáme nedostatek dílčí literatury, studií a praktických poznatků, že však jde v převážné většině o díla roztržštěná. Syntetizující práce vlastně neexistují. To pak přispívá k mnohdy dosud neujasněnému postoji i k meritorním otázkám ženské problematiky“.¹

Dílčí sociologické zprávy o ženské problematice se týkají hlavně postavení žen v průmyslu a v jednotlivých průmyslových podnicích. V šedesátých letech to byl například Hrozkův výzkum *Problematika ženy zaměstnané v textilním průmyslu*, Kubovcův a Blechtové *Sociologický průzkum k problematice zaměstnaných žen v závodě Jitex Písek*, v sedmdesátých letech uskutečnil řadu konkrétních sociologických výzkumů Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí v Bratislavě. Jsou to například *Stabilita v zamestnaní u žien v službách a motivácia k práci* (E. Gašpariková), *Príčiny nízkej účasti žien v riadiacej činnosti* (Št. Hora, J. Jančovičová, O. Kontšeková) a další. Pokusem o syntetický pohled je práce J. Jančovičové *Postavenie ženy v socialistickej spoločnosti*, vydaná jako interní materiál ÚSZŽ.²

I když dílčí monografické výzkumy ženské problematiky jsou poměrně četné, zdá se, že k vytvoření syntetizujícího díla, všestranně rozebírajícího postavení žen v naší socialistické společnosti a ukazujícího zdůvodněné prognózy v tomto směru by bylo třeba takových výzkumů ještě mnohem více, a zejména zabírajících pestřejší paletu společenských oblastí. Pokud jde o průmysl, neměl by být zastoupen jen průmysl s převahou ženské práce, například textilní, ale postavení žen by mělo být analyzováno na reprezentativním vzorku, zahrnujícím všechna průmyslová odvětví. Podobně i ostatní společenské oblasti — zemědělství, doprava, obchod, školství, věda, zdravotnictví a další oblasti —, právě tak jako postproduktivní životní fáze, by měly nalézt ve výzkumech ženské problematiky náležité místo. Také sociologie rodiny je povolána přispět svými poznatky k vypracování souhrnného obrazu o postavení žen v socialistické společnosti.

Bohatým zdrojem poznatků, jichž může být využito k sociotechnickým zásahům, ale také jako stavebního materiálu pro souhrnná díla, mohou být sekundární analýzy z již provedených sociologických výzkumů. Máme zde na mysli využití poznatků ze sociologických výzkumů, cílově zaměřených na jinou tematiku, v novém vztahovém rámci, tj. v rámci studia ženské složky populace.

S tím souvisí to, že při přípravě nových výzkumů, ať již jejich hlavním cílem budou jiné problémy než výzkum ženské otázky, by mělo být již předem počítáno s možnostmi pozdějších sekundárních analýz pro zmíněné účely. Ideálním stavem, k němuž by bylo účelné se

¹ Bauerová, J. — Berka, J. a kol.: *Problémy zaměstnaných žen*. Pardubice, Dům techniky ČVTS 1971, s. 12.

² Bibliografické údaje viz: Woleková, H.: *Posta-*

venie žien v CSSR. Informátor ČSVÚPSV č. 4—5. Bratislava 1975 a citovaná práce J. Bauerové a J. Berky.

postupně konkrétními opatřeními přiblížit, by bylo vytvoření databanky údajů z nejvýznamnějších tematicky reprezentativních výzkumů, z níž by se daly čerpat fakty k účelům analýz v rozmanitých vztahových rámcích, vycházejících z různých systémů hypotéz.

Studium ženské otázky pomocí sekundárních analýz patří mezi úkoly nejpřístupnější, protože zavedení demografických údajů, a v tom zjišťování příslušnosti členů zkoumaného souboru ke skupinám podle pohlaví patří k běžné a samozřejmé praxi empiricko-teoretických výzkumů. Právě tato skutečnost vyzdvihuje výhody výzkumu ženské problematiky pomocí sekundárních analýz, protože tato problematika je tím sledována v rámci celé řady dalších podstatných vztahů. Již sama komparace ženské a mužské části populace dovoluje posuzovat ženskou otázku v podstatné relaci, bez níž samostatné poznatky o postavení žen ztrácejí svoji vypovídací hodnotu. Je samozřejmé, že poznávací hodnota výzkumu ženské otázky je zvyšována tím více, v čím větším počtu strukturálních vazeb postavení žen sledujeme.

Ještě jednu výhodu sekundárních analýz jako prostředku studia ženské otázky chceme zdůraznit: ani v naší socialistické společnosti neprobíhá sociální vývoj rovnoměrně, pokud jde o jednotlivé složky sociální struktury. Rovnoměrně ani probíhat nemůže, protože jednak existují různá historická a historickogenetická východiska, jednak jsou i různosti ve vazbě těchto složek na nejprogressivnější faktory společenské dynamiky. Například profesionálně kvalifikační struktura populace se nemůže vyvíjet rovnoměrně proto, že různé její části mají nestejný vztah k nepronikavěji na tuto strukturu působícím momentům vědeckotechnické revoluce. Nerovnoměrnost vývoje jednotlivých složek sociální struktury je ovšem způsobena i vlivem řady jiných faktorů, mj. faktorů biologicko-fyziologické, psychologické i sociálně psychologické povahy.

Osvětlení otázky, jak a proč ve složité vrstvě pohybových nerovnoměrností figuruje ženská otázka, patří mezi důležité teoretické problémy sociologie. Současně však jde o otázku praktickou. Stále více

se prosazuje myšlenka sociálního plánování jako prostředku cílevědomého řízení rozvoje pracovních kolektivů a všech sociálních složek naší společnosti, které se má postupně stát komplementární součástí komplexního plánování jak na makroúrovni, tak na mikroúrovni. Sociální plán však bude reálný jen tehdy, bude-li orientován na takový rozvoj složek společenského kolektivu, který bude odpovídat výchozímu stavu a jejich vývojovým možnostem. Tento stav a vývojové možnosti musí být pravdivé a v relaci ke všem ostatním složkám analyzovány a určeny. V první řadě se tento požadavek nesporně týká ženské části populace.

Při posuzování předností sekundárních analýz jako jednoho z možných přístupů studia ženské otázky však nelze zapomínat ani na metodická úskalí těchto analýz. Jde o takové problémy, jako je rozmanitost konkrétně historické situace, v níž primární výzkumy byly prováděny, jako je nemožnost kontroly situace, za níž výzkumy proběhly, vázanost na použitou operacionalizaci zjišťovaných skutečností, na dané a těžko měnitelné postupy při měření atp.

Naše zkušenosti nám však potvrzují, že přednosti sekundárních analýz jsou větší než zmíněná úskalí a že poznatky z nich získané mohou sloužit jak k teoretickým zobecněním, tak ke konkrétním sociotechnickým opatřením při řešení ženské problematiky.

* * *

Skutečnost, že existuje řada materiálů shromážděných v rámci šíře koncipovaných sociologických výzkumů, jež mohou poskytnout řadu poznatků pro potřebu prohloubení a doplnění pohledu na problematiku postavení a úlohy žen v naší společnosti, chceme dokumentovat dvěma ukázkami z naší výzkumné činnosti. Týkají se jednak oblasti pracovní, jednak mimopracovní, a v obou případech pomáhají nejen dokreslovat některé nepříznivé okolnosti, do nichž jsou ženy v životní a pracovní praxi postaveny, ale i nadhazují další závažné otázky, jež naše praxe někdy příliš zjednodušeně zodpovídá.

První příklad se dotýká problematiky žen-inženýrek v naší ekonomické praxi.

Není třeba blíže vysvětlovat, že většímu inženýrským profesím zdaleka nelze trvale pokládat za profese ryze „mužské“ a ženu-inženýrku vidět spíše jako výjimku a nějaký občasný ústupek novotářským tendencím. Pokud jde o profesionální kategorii techniků-inženýrů, tradiční pohled zdaleka není ještě všude překonán; v tomto směru stojíme výrazně pozadu například ze stavem v Sovětském svazu. Při rostoucí potřebě vysoce kvalifikovaných techniků v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí a při chronickém neplnění směrných čísel nových posluchačů na vysokých školách technického směru stává se však odvětnější orientace na výchovu žen-inženýrek stále nezbytnější potřebou, tím spíše, že například naše střední všeobecně vzdělávací školy jsou značně feminizovány a nedodávají potřebný počet zájemců-mužů, i z četných důvodů dalších. Masovější vstup žen například do profesí inženýr-strojař, inženýr-elektrotechnik ap. je jistě záležitostí celé školské soustavy, větší popularizace těchto profesí mezi ženami. Naše poznatky pomáhají zdůraznit rovněž druhou stránku mince a ukázat, že nemenší měrou se musí stát také záležitostí průmyslového terénu samého. Opíráme se tu o dodatečnou analýzu zjištění našeho výzkumu postavení a úlohy inženýrských pracovníků, který jsme uskutečnili u příležitosti 25. výročí založení Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni.

Soubor téměř 1000 absolventů a absolventek této školy nám při této příležitosti vyplnil speciálně konstruované dotazníky, jejichž jádro tvořil autoprofesiogram, poskytující dobrý přehled o povaze práce a pracovních míst, které tyto inženýři zastávají, i o zaujímaných postojích k nim. V konfrontaci s dalšími poznatky, získanými jinými technikami, jsme obdrželi dosti ucelený obecný obraz situace nové inženýrsko-technické generace.³ Vzhledem k tomu, že mezi základními personálními indikátory byl v našich materiálech zaveden i ukazatel muž - žena, je možno dodatečným rozbořením přispět i k tématu, k němuž je zaměřeno toto číslo.

Srovnání respondentů inženýrů i inženýrek potvrzuje shodně, že mateřským

pracovištěm techniků inženýrské kvalifikace nutně zůstává průmyslový podnik a že po této stránce není prakticky rozdílu mezi ženami a muži. Rozdíl nacházíme pouze v tom, že uplatnění na neprůmyslových pracovištích u žen bývá poněkud pestřejší (školy, národní výbory, odbory atd.):

Tabulka 1. Typ zastávaného pracoviště

Typ pracoviště	Inženýři	Inženýrky
Průmyslový podnik a jeho součásti	70,5	71,1
Jiný typ pracoviště	29,5	28,9
Celkem	100,0	100,0

Vážným rozdílem však je, že ženy-inženýrky podstatně častěji přitom zastávají místa subordinovaná a daleko méně obsazují místa vedoucí. Svědčí o tom například zjištění uvedená v tabulkách 2 a 3.

Tabulka 2. Pracovní postavení

Respondent	Inženýři	Inženýrky
Má podřízené pracovníky	78,9	47,5
Nemá podřízené pracovníky	21,1	52,5
Celkem	100,0	100,0

Stav, že ženy zastávají většinou řadová místa, spojená daleko méně s řídicí odpovědností a pravomocí, je dokumentován také skutečností, že 90 % respondentek je zařazeno do kategorie tzv. „samostatných“ pracovníků (nikoli vedoucích), zatímco v téže kategorii zůstává jen zhruba polovina respondentů.

I když nemá být řečeno, že pracovní místa zaujímaná ženami-inženýrkami nejsou společensky důležitá a nemusí poskytovat i zajímavou práci, přesto jde ne-

³ Informace pro Sociologický časopis je připravována.

Tabulka 3. Podíl na řídicí práci

Zastoupení řídicí a organizační práce	Inženýři	Inženýrky
Převažující	27,9	10,5
Částečné	45,3	36,8
Žádné	26,8	52,7
Celkem	100,0	100,0

sporně častěji o místa méně náročná a v rámci míst inženýrských spíše podřadnější. Autoprofesiografické údaje to vystihují například evidentním rozdílem ve výši nároku na logické myšlení (viz tabulka 4).

Tabulka 4. Nároky pracoviště na logické myšlení

Nároky zastávaného místa na logické myšlení	Inženýři	Inženýrky
Vysoké	52,4	36,8
Průměrné	44,8	57,9
Nízké	2,8	5,3
Celkem	100,0	100,0

Svědčí o tom poněkud i faktor náročnosti na nervovou soustavu, který je — pokud se týká vlastní práce inženýrek — méně silně akcentován (viz tabulka 5).

Tabulka 5. Náročnost zastávané práce na nervovou soustavu

Nároky na nervovou soustavu	Inženýři	Inženýrky
Vysoké.	43,0	36,8
Průměrné	53,0	63,2
Nízké	4,0	0,0
Celkem	100,0	100,0

Přirozeným důsledkem tohoto relativně nižšího pracovního zařazení je také relativně nižší platové zařazení (viz tabulka 6).

Tabulka 6. Výše čistého měsíčního příjmu

Platová skupina	Inženýři	Inženýrky
do 2000 Kčs	8,2	36,8
2001—2500	27,9	52,7
2501—3000	30,7	7,9
3001—3500	18,8	2,6
3501 a výše	14,4	0,0
Celkem	100,0	100,0

Uvedené údaje svědčí dostatečně o tom, že ženy-inženýrky realizují svou vysokoškolskou kvalifikaci u nás zatím daleko méně, nalézáme je daleko častěji na místech hůře placených a méně atraktivních. Samo postavení a úloha žen-inženýrek nejsou dostatečně stimulující pro zvýšení zájmu žen o inženýrská studia, společenská praxe tu nijak nepodporuje úsilí příslušných složek školních a v některých případech působí spíše negativně.

Vysvětlení, které se tu mnohdy nabízí, se zdá být jednoduché: vinen je konzervatismus a s ním spojená nedůvěra v ženy-inženýrky v některých našich závodch a dalších institucích, vina spočívá v nedostatku přesvědčovací dovednosti a vytrvalosti na našich školách atp.

Analýza našeho sociologického materiálu však varuje před tím, hledat východisko pouze nebo především v těchto směrech. Porovnání rozdílů mezi muži a ženami v profesionální roli inženýrů-techniků vede například k zjištění patrnému z tabulky 7.

Tabulka 7. Celková spokojenost s vykonávanou prací

Hodnocení	Inženýři	Inženýrky
Velmi dobrá	34,5	34,2
Průměrná	56,1	52,6
Nedostatečná	9,4	13,2
Celkem	100,0	100,0

Ukazuje, že většina žen se identifikuje se svou současnou rolí a je vcelku

se svou prací spokojena. Rozdíly mezi muži a ženami nejsou tu nijak výrazné, přestože bychom předpokládali podstatně častější nespokojenost u žen. Naše analýza naznačuje, že ženy často hodnotí svou pracovní pozici a roli především z hlediska svých dalších povinností v rodině a mimo pracoviště, a že v řadě případů vědomě rezignují na náročnější místa a vzestup v organizační hierarchii podniku. Od zjednodušených přístupů se tak dostáváme ke komplexnějšímu pohledu a blíže ke kořenům zjištěné málo uspokojivé situace.

Obezřelá konfrontace těchto a dalších poznatků, původně zachycených v jiném vztahovém rámci, by mohla pomoci z různých stran pronikat nejen hlouběji k podstatě společenského problému uplatnění kvalifikovaných žen v průmyslové praxi, ale i přibližovat se k adekvátnějšímu formulováním cest k jeho řešení.

Druhý náš příklad se týká volného a mimopracovního času žen. Naše sociologie přinesla již řadu poznatků týkajících se volného času a kulturního života československých žen. Dosti ilustrativní jsou například zjištění v knize B. Filipcové *Člověk, práce, volný čas* (Praha, Svoboda 1966), opírající se o různé statistické údaje. Také v této oblasti by nepochybně bylo možno nalézt ne jeden empiricko-teore-

Tabulka 8. Činnosti převážně vykonávané v mimo-pracovním čase

Druh činnosti	Muži	Ženy
Takové, k nimž mne nutí tlak potřeby udržet chod domácnosti a rodiny	46,1	66,4
Takové, o něž mám vnitřní zájem	53,9	33,6
Celkem	100,0	100,0

tický sociologický výzkumný materiál, jehož další zpracování by bylo přínosné.

V uplynulých letech jsme uskutečnili na statisticky reprezentativním souboru 1255 občanů města Plzně sociologický výzkum týkající se mimopracovního času a kulturního života v plzeňské městské aglomeraci. Použili jsme přitom běžných výzkumných technik a především poměrně obsáhlého dotazníku, který zahrnoval i údaj o tom, zda respondentem je žena nebo muž.

Také naše výzkumy při provedené analýze potvrzují známou tezi, že ženy mají k dispozici méně volného času, jímž by svobodněji disponovaly podle své osobní záliby a že jsou vůči mužům v nevýhodě.

Tabulka 9. Využití volných sobot v celoročním průměru

Činnost	Muži	Ženy
Jezdím mimo Plzeň, na chatu, k příbuzným, na pravidelné návštěvy	36,2	37,0
Zabývám se zejména různými domácími pracemi, údržbou atd.	26,0	40,5
Čtu odbornou literaturu nebo vykonávám jiné činnosti související s povoláním	3,5	0,0
Zabývám se svými koníčky a zájmovým studiem (filatelie, motorismus, umění apod.)	8,2	0,2
Převážně odpočívám, chodím na procházky, poslouchám rádio, sleduji televizi, čtu denní tisk a časopisy atd.	17,5	15,2
Využívám je jinak	8,6	7,1
Celkem	100,0	100,0

Je zřejmé, že většina mužů se zabývá ve svém volném čase činnostmi, o něž mají vnitřní zájem, zatímco u žen převažují domácí povinnosti, jež neúprosně determinují i čas na vyžití kulturní. Tato skutečnost se opakovaně prokázala i v přehledu o využívání volných sobot (tabulka 8). Více než 40 % žen využívá i tohoto času především k plnění domácích povinností. Závislost mezi využitím volných sobot a příslušností ke skupině mužů a žen je statisticky prokázána.⁴ Tabulka 9 ukazuje, že ani jedna žena v souboru se o volné sobotě nevěnuje především odborné a vzdělávací činnosti a téměř žádná svému osobnímu koníčku. Nepochybně jsou to opět především proslulé dvě hlavní role většiny žen naší společnosti – práce v zaměstnání a v domácnosti –, jež i zde omezují jejich možnosti dalšího osobního rozvoje a věnování se vlastním zálibám.

U podobných konstatování často naše sociologické rozbory končí. Jde o poznatky, jež nelze v žádném případě zlehčovat, a o problém, kolem něhož se právem vedou četné diskuse. Stávající dělba práce mezi muži a ženami nesporně přináší mužům řadu výhod a ženy právem často volají po jejím zlepšení.

Dodatečná analýza našich materiálů však současně připomíná, že zdaleka ne všechny odlišnosti ve skupině žen a mužů je možné klást do přímé souvislosti s uvedenými dvěma rolemi a s mimořádnou časovou tísní pracujících žen. Sledujeme-li další momenty týkající se rozdílů v trávení volného času a v kulturním životě u příslušníků obou pohlaví, pak se dostáváme k diferencím, jež bude složitější vysvětlovat a které mají nejspíše svůj zdroj v některých odlišnostech osobnostních, ve sféře hodnotové, zájmové aj. Chceme-li vyjit vstříc ženám při uspokojování jejich potřeb a napomoci jejich plnější seberealizaci, pak i v oblasti sociologického výzkumu musíme říci více.

Naše následné rozbory demonstrují například velmi zajímavé rozdíly mezi mužským a ženským obyvatelstvem v návštěvnosti různých kulturních zařízení (tabulky 10, 11 a 12).

Muži se nám představují jako častější

Tabulka 10. Návštěva biografů

Četnost	Muži	Ženy
Několikrát do měsíce	27,9	13,9
Přibližně jedenkrát za měsíc	21,4	27,2
V roce jen občas	43,6	47,4
Nechodím	7,1	11,5
Celkem	100,0	100,0

Tabulka 11. Návštěva divadel

Četnost	Muži	Ženy
Pravidelně (např. na předplatné)	8,2	12,0
Jen tehdy, jestliže má program zvláště zajímavý	70,2	71,1
Nechodím	21,6	16,9
Celkem	100,0	100,0

návštěvníci kina. Na druhé straně ženy nacházíme častěji mezi návštěvníky divadel, koncertů apod. Nejvýrazněji vystupují rozdíly mezi ženami a muži v návštěvnosti koncertů (tzv. vážné hudby). Dokonce je možné do jisté míry hovořit o koncertech jako o převážně ženské záležitosti. Tato skutečnost bývá ostatně potvrzována i běžným pohledem do našich koncertních síní.

Tabulka 12. Návštěva koncertů (tzv. vážné hudby)

Četnost	Muži	Ženy
Pravidelně	0,4	6,6
Jen tehdy, když mě program zvláště zajímavý	28,2	50,8
Nechodím	71,4	42,6
Celkem	100,0	100,0

⁴ $\chi^2=69,51$ při kritické hodnotě $\chi^2=11,10$. Také ostatní tabulky byly statisticky testovány, avšak

vzhledem k tomu, že závislosti jsou většinou zřejmé, příslušné údaje vypouštíme.

Tabulka 13. Hodnocení dosavadního rozsahu vlastní návštěvy divadel, koncertů apod.

Hodnocení	Muži	Ženy
Dosavadní rozsah mi vyhovuje	11,7	11,6
Počet návštěv by se zvýšil, kdybych měl více peněz	13,2	14,5
Počet návštěv by se zvýšil za předpokladu většího rozsahu volného času	23,0	25,3
Počet návštěv by se zvýšil při větších příjmech i větším rozsahu volného času	23,1	38,0
Počet návštěv by se zvýšil, kdyby byl v těchto zařízeních lepší program	24,0	6,2
Myslím, že budu chodit do veřejných kulturních zařízení stále méně	5,0	4,4
Hodnocení	100,0	100,0

Příčiny těchto rozdílů by samozřejmě vyžadovaly zvláštních studií. Dostáváme se tu k otázkám citového založení, životního stylu atd. K bližšímu objasnění můžeme přispět i struktura odpovědí, kde respondenti a respondentky provádějí hodnocení dosavadního rozsahu své návštěvy kin, divadel, koncertů ap. (tabulka 13).

Rozdíl mezi muži a ženami, statisticky opět plně signifikantní ($\chi^2 = 70,16$ při krit. hodnotě 11,10), spočívá ve zvýšeném zdůraznění potřeby více volného času a peněz u žen než u mužů, přičemž, jak vidíme, u mužů výrazně vystupuje i moment kritického vztahu k programu těchto kulturních zařízení (zhruba čtvrtina respondentů-mužů).

Kritický vztah k programovému obsahu nemusí být sám o sobě zápor, a po-

kud by vyjadřoval zvýšenou ideovou a uměleckou náročnost, byl by jistě vítaným zjevem. Jak je tomu ve skutečnosti, však naznačuje tabulka 14.

Číslo hovoří pro ženy jako publikum vnímavější a náročnější. Napovídají, že kritika vedená ze strany mnohých mužů má v sobě tendenci ke zvýšení únikovosti, k povrchnosti a obětování hlubších kulturních hodnot. Naproti tomu se u žen projevuje zvýšená citovost a nabízí se i hypotéza o smyslu žen pro hlubší prožitky. K jejímu potvrzení by však bylo třeba dalších zkoumání.

Za pozoruhodné pokládáme i několik dalších rozdílů, jež jsme následným rozbořením skupiny žen a mužů zjistili a které nám mohou pomoci předchozí poznatky doplnit z poněkud jiných stránek.

Tabulka 14. Hodnota očekávaná od návštěvy kina, divadla, koncertů apod.

Hodnota	Muži	Ženy
Spíše oddych, uvolnění a zapomenutí na denní starosti	72,4	56,1
Spíše citový prožitek, podněty k přemýšlení a ke způsobu svého života	27,6	43,9
Celkem	100,0	100,0

Mezi oběma skupinami je téměř naprostá shoda v aktivní kulturní činnosti. V obou případech je záležitostí asi pouze čtvrtiny dospělé populace. Ženy přitom dávají dosti jednoznačně přednost zpěvu a hraní na hudební nástroje (19,4 %), zatímco u mužů je tato činnost daleko bohatěji diferencována (hraní na různé nástroje, výtvarné záliby, literatura aj.). Příznačné je, že ženy jsou pro uspokojování své záliby také častěji ochotny podrobit se odbornému vedení, a to i za finanční odměnu (12,1 %), zatímco takových mužů je daleko méně (4,7 %). Ženy také častěji absolvovaly různé formy mimoškolního vzdělání (kursy Lidové univerzity, Lidové akademie, Závodní školy práce ap.), a to v 47 % (muži 37,2 %).

Pokud jde o náplň volného času, je závažný poznatek, že muži i ženy dávají přednost tomu, aby ho trávili v rodině. Ženy ještě o něco častěji než muži:

Tabulka 15. Trávení volného času

Místo pobytu	Muži	Ženy
V rodině	67,8	73,9
Ve veřejných společenských místnostech	6,7	2,9

Ve světle poznatků našeho výzkumu se tedy žena jeví jako osoba méně kvalifikačně využívaná, více vázaná na rodinu a domácnost, disponující menší sumou volného času a kulturněji orientovaná.

* * *

Věříme, že doporučení využívat při studiu ženské problematiky co nejvíce také výzkumných materiálů získaných v četných výzkumech v zásadě orientovaných do jiných oblastí bylo dostatečně doloženo jako užitečné. Je přirozené, že by nemohlo jít o mechanickou sumaci takto získaných poznatků, ale o jejich kritickou, obezřelou konfrontaci. V oblasti volného času žen se nám tu přímo nabízí srovnání s výzkumy M. Cejpa (Výzkumný ústav kultury) a dalšími. Do takovéto konfrontace by nutně měly být zahrnuty i materiály ze speciálních výzkumů zaměřených na žen-

skou otázku. Právě průběžná konfrontace s těmito materiály by pomáhala překonávat některá úskalí spojená se změnou referenčního rámce, kterou s sebou sekundární analýza přináší. Tato úskalí se týkají stránky obsahové i metodologické; tak například speciální výzkumy J. Baerové vedou k poznatku, že ženy mívají ve svých výpovědích týkajících se jejich práce tendenci tuto práci poněkud podceňovat (muži naopak). Tento poznatek nelze ztrácet se zřetelem ani při další práci s autoprofesiogramy, jež jsme zde uváděli. Pokud pak jde o řešení obecnějších otázek vztahu teoretického konceptu a vlastní sekundární analýzy, problematiku typu zobecnění při sekundární analýze, problém vztahu statistické indukce v sekundární analýze a jiné otázky, z nichž některých jsme se dotkli již v úvodu, platí i v této tematické oblasti obecná pravidla a doporučení, která o sekundárních analýzách nalezneme v příslušné metodické literatuře, a to spíše zahraniční než domácí, v níž sekundárním analýzám nebývá věnována patřičná pozornost.

Резюме

Чех В. - Юкл Э.: Непользованный источник изучения женского вопроса

Авторы обращают внимание на т. наз. «вторичный анализ» материалов, полученных в самых разнообразных социологических исследованиях, использующих и признак мужичина — женщина. Этот источник они признают вторым по значению — непосредственно вслед за монографическими исследованиями женского вопроса. Он обладает рядом преимуществ: значительное богатство наличного материала, ждущего лишь дальнейшей обработки, четкое выделение «женской» проблематики в непрерывном сооставлении с «мужской» и т. д. В статье критически указывается на некоторые методологические трудности (разнообразие конкретных исторических условий, в которых проходили исследования, связь с использованной операционализацией выявляемых фактов и т. п.). Возможность и целесообразность предлагаемого анализа раскрывается на материалах двух крупных исследований, которые осуществлены авторами: первое касалось проблем женщин-инженеров в экономической сфере, второе деятельность женщин во вне рабочее время. Эти и другие материалы, рассматриваемые в новых рамках изучения различных аспектов положения и развития женщин, бы несомненно обогатили познание в данной области общественной реальности.

Summary

Čech V. — Jukl E.: A Neglected Source of Research into the Problem of Woman

In the present paper, attention is devoted to the secondary analysis of materials obtained within the framework of most various sociological researches wherein also man-woman characteristics are playing their part. This source of knowledge is designated as the second most significant one — beside special monographic studies of the woman's problems — offering a great number of advantages (an abundance of ready materials merely waiting for further elaboration, a clear differentiation of "problems of woman" in permanent confrontation with "problems of

man", etc.). Also some methodological hindrances (diversity of the concretely historical situation wherein researches were taking place, dependence upon the applied operationalization of ascertained facts, etc.) are critically referred to. The possibility and utility of this method are made evident on the materials obtained from two extensive researches carried out by the authors: the first of these is concerned with problems of women-engineers in economic practice, the second with free-time activities of women. These and other materials, evaluated within a new reference frame of the research into various aspects of the position and development of the female part of the population, would undoubtedly enrich the knowledge of this area of social reality.